

так, уповільнення темпу вимови, зокрема збільшення часу звучання наголошеного складу або ж голосного в цьому складі, пов'язується з акцентним виділенням слова, з прагненням мовця підкреслити його значення у висловлюванні.

Таким чином, спираючись на наукові дані з інтонології та враховуючи зміст програм з мови для 1-4-х класів, формування інтонаційних умінь і навичок молодших школярів доцільно здійснювати в таких напрямках: розвиток елементарних уявлень молодших школярів про комунікативну, синтаксичну, логічну та модальну функції інтонації в усному мовленні; формування практичних умінь користуватися такими інтонаційними засобами, як паузи, різні види наголосу, темпу, тембру, сили голосу при побудові різних типів речень і текстів.

Отже, ефективність навчання складати тексти досягається шляхом цілеспрямованого та послідовного формування й удосконалення необхідних текстотворчих умінь на основі використання системи відповідних вправ, застосовуваної у процесі вивчення лексико-граматичного та граматико-орфографічного матеріалу, а також безпосередньо на уроках розвитку зв'язного мовлення.

#### Список використаних джерел

1. Багмут А.Й. Семантика і інтонація в українській мові. – К. : Наук. думка, 1991. – 168 с.
2. Бадер В.І. Удосконалення мовленнєвого розвитку молодших школярів //Педагогіка і психологія. – 1998. – № 4. – С. 31-36.
3. Глазова О.П. Перспективність і наступність у формуванні текстотворчих умінь в учнів початкових і 5 класів загальноосвітньої школи: Автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02 / Інститут педагогіки АПН України. – К., 1999. – 18 с.
4. Державна національна програма „Освіта” (Україна ХХІ століття) – Київ: Райдуга, 1994. - 4 с.
5. Русова С.Ф. Розвиток мови дитини. Вибрані твори. - К. : Освіта, 1996. - С. 113 -115.

*The article deals with the problem of realizing the formation of junior pupils' skills to form texts.*

*For deepening the knowledge and skills, necessary for producing utterances and for improving speech, we need the system of exercises which would provide the analytico-synthetical operations with different structural elements of texts.*

**Key words:** *text forming skills, connected utterances, habit, text, microtopics of a text, communicative competence.*

УДК 373.2 – 051: 811.161.2 ' 271

Козак І.І.

## ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ КУЛЬТУРИ МОВЛЕННЯ ВИХОВАТЕЛЯ ДИТЯЧОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

*У статті представлено комплексну характеристику етикетної мовленнєвої поведінки педагога-вихователя у професійних соціально-комунікативних ситуаціях, проаналізовано альтернативні погляди науковців на технологію розгортання “Я-висловлювання”.*

**Ключові слова:** *технологія “Я-висловлювання”, технологія “Ти-висловлювання”, метод активного слухання, адреса і адресант, емоційна еволюція лінгвістичної функції.*

Модернізація змісту та гуманізація цілей дошкільної освіти України потребують удосконалення професійної компетентності сучасного педагога. Як зазначено у Методичних коментарях до Базової програми розвитку дитини «Я у Світі», сучасний  
© Козак І.І., 2011

вихователь покликаний стати «реформатором всього життя дитини, соціальним архітектором юної особистості» [4, с. 5]. Реалізація цієї мети неможлива без сформованості високої особистісної та професійної культури педагога. Професійна ж самореалізація сучасного вихователя ДНЗ потребує сформованості культури мовленнєвого спілкування як багатопланового процесу організації взаєморозуміння та взаємодії учасників педагогічного процесу. Адже мовлення для вихователя – основне знаряддя педагогічної діяльності. Воно виконує мотиваційно-стимулювальну, контрольну-оцінну функцію, виступає способом організації й регуляції діяльності, зразка мовленнєвої взаємодії й комунікації тощо.

Проблемі педагогічного спілкування присвячено значну кількість досліджень. Структуру та умови формування комунікативних умінь педагога досліджували О.Леонт'єв, Ю.Ємельянов, В.Кан-Калик, Г.Ковальов тощо. У роботах А.Бодальова, С.Кондратьєва, І.Луценко, Ю.Гіппенрейтер розкрито проблеми взаємодії та взаєморозуміння між педагогами та дітьми. Окрему групу досліджень становлять ті, що вивчають норми мовленнєвого етикету в педагогічному спілкуванні.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показує, що незважаючи на багатоплановість підходів та незаперечну теоретичну та практичну значимість перерахованих досліджень, проблема удосконалення фахового мовлення педагога-вихователя залишається актуальним завданням сьогодення. *Мета* нашої статті полягає в комплексному визначенні педагогічних основ етикетної мовленнєвої поведінки вихователя дошкільного навчального закладу в професійних соціально-комунікативних ситуаціях.

Відомо, що професійне спілкування вихователя дошкільної установи має передусім діалогічний характер і передбачає взаємодію з широким колом комунікативних партнерів: адміністрацією ДНЗ та колегами, щоденне спілкування з батьками вихованців, педагогічна взаємодія з дітьми дошкільного віку, робота по налагодженню міжособистісного спілкування у дитячому колективі тощо. Різний соціально-мовленнєвий статус партнерів спілкування потребує використання різних мовленнєвих засобів, зміни власної мовленнєвої поведінки педагога.

Передусім розглянемо етикетну спрямованість мовленнєвої поведінки вихователя у спілкуванні з адміністрацією ДНЗ та колегами. І в ролі адресата, і у ролі адресанта мовлення вихователь бере до уваги статусні та рольові ознаки співрозмовника. Вербальні та невербальні засоби вияву уваги до адресата мовлення засвідчують: фрази-заохочення до говоріння («Я Вас уважно слухаю», «Говоріть, будь ласка!»); доречні перепитування, з'ясування незрозумілих, але найсуттєвіших аспектів розмови («Я правильно Вас зрозумів: Ви маєте на увазі..?); коректна форма зауважень, незгоди з позицією адресанта («Із Вами можна було б погодитись, якби...») [5, с. 149].

Важливим аспектом культури мовлення є уміння своєчасно реагувати на мовлення адресанта, даючи відповідь одразу ж. Якщо ж є необхідність відтермінувати відповідь, використовують фрази: «Дозвольте зосередитись та поміркувати», «Я не готова зараз дати відповідь».

У спілкуванні з колегами необхідно брати до уваги присутність третьої особи. Не можна ігнорувати, або ж вербальними чи невербальними засобами натякати, що вона тут небажана. Краще, знайшовши переконливий привід, перервати адресанта і змінити тему розмови.

Я.Радевич-Винницький пропонує рекомендації етикетної поведінки для третьої особи, яка включається у діалог. Для цього передусім необхідно з'ясувати, чи така присутність є бажаною. Вербальні способи впливу – формулювання запитань: «Можна до вас приєднатися?», «Я не заважатиму вам?», «У вас не конфіденційна розмова?» [5, с. 151] тощо. Якщо ж з різних причин ствердної чи заперечної відповіді не одержано, пропонується проаналізувати інтонаційну та невербальну характеристику мовлення учасників розмови. Так, якщо співрозмовники стоять чи сидять симетрично

навпроти або на ближчій, ніж нейтральна, відстані, то підходити до них (і перебувати біля них) без особливої потреби не варто. Якщо ж вони стоять чи сидять, утворюючи плечима кут, і перебувають на нейтральній або більшій відстані, – це означає, що в їхній розмові, очевидно, немає чогось такого, що робило б присутність третьої особи зайвою. В цілому, необхідно виявляти витриманість і вихованість, не перебивати співрозмовника на півслові. Найкращий час для того, щоб перебрати ініціативу у спілкуванні – це пауза після мікротеми (абзацу) або ж після висловлення.

Ознакою доброго тону є останнє місце, залишене для себе, у фразах із переліченням осіб: «У концерті взяли участь Вікторія Лук'янець, Ольга Басистюк і я». Проте у випадках емоційного загострення у спілкуванні комунікативно виправданим є застосування *технології «Я-висловлювання»*. Зазначимо, що у психолого-педагогічній літературі існує кілька варіативних формул розгортання «Я-повідомлення». Так, І.Луценко пропонує таку конструкцію:

- безоцінний опис ситуації, що склалася;
- вказівка на те, яким чином поведінка заважає дорослому;
- характеристика почуттів, які переживає при цьому дорослий [2, с.55].

Проте, у наведеному автором прикладі: «Через те, що ви запізнюєтесь на лекцію, я змушена відриватися від викладу матеріалу і мені важко зосередити увагу слухачів на продовженні» [там само], формулу «Я-повідомлення» порушено, бо адресант вживає займенник другої особи множини. Щоб уникнути таких помилок, Ю.Гіппенрейтер радить висловлюватись від першої особи, повідомляти про себе, свої переживання, і з цією метою використовувати безособові речення, неозначені займенники, узагальнюючі слова [1, с. 117]. Тому зрадагована нами фраза має таку форму: «Мені не подобається, коли слухачі запізнюються на лекцію, бо тоді я змушена відриватися від викладу матеріалу і мені важко зосередити увагу на продовженні».

Деяко іншої думки про розгортання «Я-повідомлення» дотримується Я.Радевич-Винницький. Пропонується поширена схема: спочатку йде нейтральний, незвинувачувальний опис вчинку чи поведінки співрозмовника, тоді опис раціональних та емоційних реакцій адресанта на цей вчинок, далі – пояснення, чому і як це відбивається на адресантові, нарешті – в неагресивних, чемних тонах – чого хотів би адресант [5, с. 139]. На наше переконання, конструкція «Я-повідомлення» для спілкування у складних ситуаціях має розпочинатися з характеристики власних почуттів. Озвучивши власні переживання, ми зменшуємо силу їх прояву, а це дозволяє спокійно розгортати наступні етапи повідомлення. Завершувати мовленнєву конструкцію, на наш погляд, необхідно коректним висловлюванням власних побажань: «Я був би Вам вдячний...», «Мені хотілося б, щоб...» тощо.

У спілкуванні з батьками вихованців культура мовлення виявляється у комунікативних ознаках: правильності, чистоті, логічності, точності, багатстві, доречності, виразності. Забезпечення цих якостей мовлення можливе за умови, якщо педагог уміє бути уважним до мовлення батьків, налаштованим на нього: стежити за реакцією на мовлене, апелювати до нього («Ви пересвідчилися, що...», «Ви готові погодитися з тим, що...»).

Етикетне спілкування вимагає уникати негативних оцінок адресата, всляких епітетів і порівнянь, які можуть викликати небажані асоціації. Якщо ж педагогічне спілкування вимагає зосередження на негативних діях, вчинках дитини, виправданим у цій ситуації є застосування «Я-повідомлення» (див. вище). Така спілкувальна тактика не включає батьків до захисної реакції, не викликає почуття вини, потреби виправдовуватися. Озвучивши власне почуття (гніву, страху, тривоги тощо) без наказів та доган, вихователь залишає за батьками можливість самим прийняти рішення. У такій безконфліктній ситуації, як показують психологічні дослідження,

прийняття точки зору вихователя відбувається активніше, налагоджуються контакти, взаєморозуміння, довірливі стосунки між учасниками педагогічного процесу.

У спілкуванні з батьками вихованців важливо залишати місце для висловлювання адресата, не перетворювати діалог на монолог чи дуолог, адже за таких умов не відбудеться обміну думками, коли «спілкувальники слухають кожен сам себе, а не комунікативного партнера» [5, с. 142].

Звертання вихователя до батьків вихованців буде переконливим, якщо педагог зможе належно аргументувати свої думки, твердження, оцінки. Наведемо приклади *конкретно-ситуативних аргументів*, що можуть застосовуватися педагогом у окремих ситуаціях мовного спілкування:

- аргумент до події з власної педагогічної практики чи події, описаної у класичній психолого-педагогічній літературі;
- аргумент до авторитету – це посилання для підтримки своїх поглядів на ідеї, думки, вислови відомих педагогів-класиків та новаторів;
- аргумент до особи (особистості) – це звернення за підтримкою безпосередньо до присутньої особи як до свідка чи суб'єкта дії («Ви, як досвідчений батько, знаєте...»);
- аргумент до місця, обставини, ситуації – це посилання на місце й обставини, ситуацію подій, які підсилюють ваше твердження або допомагають спростувати твердження опонента («Тут не місце про це говорити», «В таких умовах треба діяти інакше») [3, с. 124].

Найбільш типовими в педагогічній діяльності вихователя ДНЗ є ситуації спілкування з дітьми дошкільного віку. Варіативність мовленнєвих форм, які використовує вихователь, визначається функціональними особливостями його діяльності, а також віковими та індивідуальними можливостями дошкільнят у сприйманні мовленого слова. Зупинимось на *емоційно-оцінній функції* мовлення вихователя. Висловлювання вихователя, змістом яких є оцінка, слідом за І.Луценко розподілимо у три групи.

1. М'яка позитивна форма: похвала, підбадьорювання, схвалення, згода, випереджальна позитивна оцінка.
2. Негативна пом'якшена форма висловлювання: осуд, присоромлення, вияв подиву.
3. Суворі форма: докір, погроза, обурення, випереджальна негативна оцінка. [2, с. 63].

Безумовно, особистісно-орієнтоване спілкування вихователя з дитиною, що ґрунтується на засадах гуманної педагогіки, потребує активного застосування позитивних парціальних оцінок. Так, *згода* використовується для того, щоб дитина мала впевненість у правильності власних дій, для стимулювання подальшої діяльності. Це стверджувальні мовленнєві формули, повторення відповіді дитини, привертання уваги інших дітей до відповіді товариша. Посилений вплив на афективно-вольову сферу дошкільника мають слова: «дуже добре», «вдало», «цікаво», «як гарно ти сказав». Варто зауважити, що використання таких мовленнєвих конструкцій має бути дозованим та варіативним. Трапляється, що у мовленні вихователя одне з таких оцінних суджень уживається автоматично і сприймається як слово-паразит.

Слова *підбадьорювання* передбачають емоційну підтримку дитини: «Як гарно ти почав розповідь. Продовжуй її». Такої підтримки особливо потребують не впевнені у своїх силах, нерішучі діти. Конструюючи різні варіанти підбадьорювання, важливо показати дитині, в чому полягає її успіх.

*Позитивна випереджальна оцінка* є настановою на успіх у діяльності, на позитивні зміни у поведінці дитини: «Я вірю в те, що з цим завданням ти впорасешся». Пояснення того факту, що надії вихователя на кращі результати стимулюють

діяльність дитини та надають цій діяльності позитивного емоційного забарвлення ґрунтується на явищі психологічного впливу ставлень та очікувань. В цілому, м'які позитивні оцінні судження вихователя визначають демократичний стиль спілкування педагога.

Емоційність мовлення вихователя досягається інверсією (зміною порядку слів) вживання слів на позначення емоційних станів: радісно, смішно, жаль, кепсько, добре. Емоційно-чуттєве відображення дійсності підсилюється вживанням емоційних вигуків: А!, Ох!, Агов!, Нумо! Вихователь у своєму мовленні може застосовувати усю палітру інтонацій відповідно до ситуації мовлення – радісних, грайливих, загадкових, сумних.

Пестливість є ознакою мовлення, призначеного для дітей дошкільного віку. Як зазначає І.Луценко, «використання зменшувально-пестливих форм назв предметів та явищ ніби наближає їх до дитини, робить ці предмети для неї близькими, доступними, привабливими» [2, с. 69]. Автори психологічної літератури радять звертатися до малят переважно у пестливій формі, а якщо є кілька дітей на одне ім'я, то послуговуватися синонімічними рядами імен: Галинка, Галонька, Галинонька; Віталік, Вітасик, Вітальчик; Ганнуся, Ганнонька, Ганночка, Ганнуля; Іванко, Івась, Івасик; Миколка, Миколайко, Миколайчик, Николик; Дмитрик, Дмитрочко, Дмитрунько, Митя; Катруся, Катеринка, Катеринонька, Катруня; Оксанонька, Оксаночка, Ксануся, Ксютонька.

У ситуації емоційної проблеми, яка виникла у житті дитини, вихователь може виявити співчуття і скористатися методом активного слухання, вдаючись до мовленнєвої конструкції «Ти-висловлювань». «Активно слухати дитину, зауважує психолог Ю.Гіппенрейтер, – значить «повертати» їй у бесіді те, що вона вам розповіла і при цьому «дати ім'я» почуттям дитини» [1, с.63]. Наприклад, заспокоїти дитину після відвідування кабінету лікаря не можна методом заборон чи наказів «Негайно перестань плакати»; попереджень чи погроз «Якщо ти не перестанеш плакати, лікар зробить ще один укол»; моралізаторства чи нотацій «Такі великі діти, як ти, уже не плачуть»; порад чи готових рішень «Я б на твоєму місці витерла сльози і взяла іграшку»; висміювання «Плакса-вакса»; співчуття на словах, умовляння «Заспокойся, не звертай уваги» тощо. Така мовленнєва тактика виявляє формальність у спілкуванні з дитиною, а інколи і знецінювання, заперечення чи ігнорування переживань дошкільника. Педагогічно виправданим у наведеній ситуації є висловлювання типу: «Тобі боляче і страшно після уколу, ти сердишся на лікаря».

Результативність методу активного слухання зростає за умови дотримання правил:

- слухати дитину необхідно так, щоб обов'язково бути повернутим до її обличчя;
- відповіді дорослого мають пропонуватися не в питальній, а в стверджувальній формі;
- важливо «витримати паузу» й не критикувати, попереджати чи моралізувати. Пауза після кожної репліки дорослого допомагає дитині розібратися у власних почуттях і відчутті підтримку та співчуття вихователя.

У процесі застосування мовленнєвої конструкції «Ти-висловлювання» переживання дитини зникає або сильно послаблюється. Водночас дитина сама просувається у розв'язанні власної проблеми. Тому метод активного слухання є педагогічно виправданим способом спілкування дорослого і дитини в ситуації емоційного напруження дитини. Цей метод можна пропонувати і батькам для емоційної підтримки дошкільників у колі сім'ї.

Отже, державними освітніми документами визначено основні критерії професійної компетентності педагога нової формації – «моральна культура та володіння креативними освітніми технологіями» [4, с. 6]. Моральна культура вихователя дошкільного навчального закладу проявляється передусім у володінні основами

педагогічного етикету в різних соціально-комунікативних ситуаціях: під час спілкування з адміністрацією закладу та колегами, у бесіді з батьками вихованців, у взаємодії з дітьми дошкільного віку тощо. Гуманізувати стосунки з оточуючими, зберегти психологічне здоров'я учасників діалогу допоможуть мовленнєві формули «Я-висловлювань» та «Ти-повідомлень». Перспективи подальших досліджень полягають у визначенні основ культури мовлення педагога у процесі конструктивного розв'язання конфліктних ситуацій всередині дитячого колективу.

#### Список використаних джерел

1. Гиппенрейтер Ю.Б. Общаться с ребёнком. Как? – Издание 3-е, – М. : ЧеРо, 2001. – 240 с.
2. Луценко І.О. Дитина і дорослий: вчимося спілкуватися: Готуємося до мовленнєвого спілкування з дошкільниками. –К.: Світич, 2008. –203 с.
3. Мацько Л.І., Мацько О.М. Риторика: Навч. посіб. – 2-е вид., стер. – К. : Вища шк, 2006. – 311 с.
4. Методичні аспекти реалізації Базової програми розвитку дитини дошкільного віку «Я у Світі» / Наук. кер. та заг. ред. О.Л. Кононко. – 2-е вид, випр. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
5. Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2008. – 291 с.

*The article deals with the complex description of etiquette linguistic activity of a pre-school teacher in professional social communicative situations. The alternative scientific points of view to technology of development of «I am - utterance» are analysed.*

**Key words:** *addressee and sender, «I am - utterance» technology, method of the active listening, «You are - utterance» technology, emotional evaluation linguistic function*

УДК 372.461 – 057.874:37 = 161.2

Козьмін В.А, Матвєєва Л.В.

## ТЕКСТ ЯК НАВЧАЛЬНА ОДИНИЦЯ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

*У статті описано систему роботи над текстом в початкових класах, розкрито сутність розгляду проблеми текстотворення, методіку організації роботи над текстами на уроках розвитку зв'язного мовлення та на уроках читання.*

**Ключові слова:** *текст, комунікативна компетенція, мовленнєвий розвиток, лінгвістика тексту, уміння, навичка.*

Реформуванням загальної середньої освіти відповідно до Закону України „Про загальну середню освіту” [1, с. 3] передбачається реалізація принципів гуманізації освіти, її демократизації; методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості учня, формування його основних компетентностей. Серед груп компетентностей, яких потребує сучасне життя, виокремлюють комунікативні, якими передбачаються опанування важливим у роботі і суспільному житті усним і писемним мовленням. Такого ж значення набуває і „проблема розвитку комунікативних вмінь, умінь спілкуватися між собою і з дорослими українською мовою. Ця проблема надзвичайно актуальна і ніким поки що нерозроблена” [5, с. 14].

Ідея необхідності всебічного розвитку школяра, його творчого потенціалу дістала відображення в Національній доктрині розвитку освіти. Успішна участь особистості в суспільних процесах, задоволення власних практичних потреб кожного значною мірою залежить від його здатності до ефективної комунікації. Засобами пізнання,